

2. Безпалько, О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови / О. П. Безпалько. – К. : Рад. школа, 1960. – 236 с.
3. Булаховський, Л. А. Клична форма (вокатив) / Л. А. Булаховський // Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Т. 2: Українська мова. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 281–284.
4. Вихованець, І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
5. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966. – 595 с.
6. Зелінська, О. Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки : монографія / О. Ю. Зелінська. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. – 428 с.
7. Історія української мови. Морфологія / С. П. Самійленко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – 540 с.
8. Радевич-Винницький, Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2001. – 224 с.
9. Русанівський, В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
10. Самійленко, С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – К. : Рад. школа, 1964. – Ч. I. – 234 с.
11. Тимченко, Є. Вокатив в українській мові / Є. Тимченко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1914. – Т. СХVII–СХVIII. – С. 377–390.
12. Тимченко, Є. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. Тимченко. – К. : Вид-во ВУАН, 1926. – 118 с.

Стаття надійшла 07.09.2016 року

УДК 811.161.2'367

Олена Дуденко, Зоя Комарова
(Умань, Україна)
e-mail: nusik2009@meta.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯНЬ У ПРОЗІ МАРИНИ ПАВЛЕНКО

У статті проаналізовано всі види порівнянь, реалізованих у дискурсі роману М. Павленко «Санта Лучія в кирзових чоботях» (2007). Розглянуто безсполучникові та сполучникові порівняльні конструкції різної структури, використані автором; виділено фразеологізовані порівняння українського та італійського походження. Особливу увагу акцентовано на проблемі розмежування порівняльних зворотів та неповних підрядних порівняльних речень.

***Ключові слова:** порівняння, порівняльна конструкція, безсполучникові та сполучникові порівняння, Марина Павленко.*

Дуденко Е., Комарова З. Особенности сравнительных конструкций в прозе Марины Павленко.

В статье проанализированы все виды сравнений, которые реализованы в дискурсе романа М. Павленко «Санта Лучия в кирзовых сапогах» (2007). Рассмотрены бессоюзные и союзные сравнительные конструкции различной структуры, использованные автором; выделены сравнения-фразеологизмы украинского и итальянского происхождения. Особое внимание акцентировано на проблеме разграничения сравнительных оборотов и неполных придаточных сравнительных предложений.

Ключевые слова: сравнение, сравнительная конструкция, бессоюзные и союзные сравнения, Марина Павленко.

Dudenko O., Komarova Z. Features of comparisons in prose of Maryna Pavlenko.

All kinds of comparisons used in discourse of the novel «Santa Lucia in kersey boots» (2007) by M. Pavlenko were analyzed in the paper. Asyndetic and conjunctive comparative constructions of different structure used by the author were studied. Analysis of comparisons was conducted by the syntactic function: comparison – subjects, predicates, subordinate parts of the sentence. Phraseologized comparisons of Ukrainian and Italian origin were selected separately. Special attention was paid to the problem of separation of comparative phrases and incomplete comparative subordinate clauses.

It was found that the author rarely used asyndetic structures: there were only 28 units from 213 comparisons taken from the text. There were identified: 55 comparisons – principal parts, about 70 units of comparative sentences, up to 30 units of comparisons of phraseologized type. Comparisons – subordinate parts of the sentence were remaining units.

Keywords: comparisons, comparative construction, asyndetic and conjunctive comparisons, Maryna Pavlenko.

Порівняльні конструкції – одне з найпоширеніших явищ мови, оскільки слугують для виявлення зовнішніх і внутрішніх зв'язків між різноманітними предметами та явищами. Широко використовується порівняння і в художній літературі – як стилістичний прийом задля створення ефекту несподіваності, оригінальності.

У лінгвістиці здійснено ряд вагомих наукових досліджень, присвячених проблемі порівняння, за якими: 1) воно розглядається у співвідношенні з метафорою (Н. Арутюнова, В. Вовк, В. Телія та ін.); 2) з'ясовується граматична природа порівняльних конструкцій (І. Кучеренко, Н. Широкова, М. Черемісіна, М. Заборна); специфіка вираження порівняльних відношень (Ю. Апресян, В. Кононенко, А. Прияткіна та ін.); 3) окреслюється порівняння як засіб формування авторського стилю (Л. Голоюх, П. Морозов та ін.); 4) визначається статус порівняння у фразеологічному фонді (Л. Авксент'єв, М. Алефіренко, Л. Лебедева та ін.). Однак погляди сучасних науковців на структуру, семантику й функції порівняльних конструкцій до останнього часу не є узгодженими й нерідко суперечать один одному, що свідчить про

відсутність загальноприйнятої концепції порівняння в українській мові. Проблематичним залишається питання граматичного статусу порівняльних конструкцій, практичного розмежування порівняльних зворотів і неповних підрядних порівняльних речень.

Цікавим є дослідження структурно-семантичних особливостей порівнянь в ідіостилях окремих авторів. У ролі досліджуваного матеріалу нами обрано текст повісті М. Павленко «Санта Лучія в кирзових чоботях» [7], що репрезентує різноманітні порівняння з погляду їх граматичної структури і семантики. Таким чином, **метою дослідження** є з'ясування всієї системи засобів вираження порівнянь та їх функціонально-синтаксичної специфіки в тексті названої повісті.

Повість Марини Павленко «Санта Лучія в кирзових чоботях» цікава і з погляду змісту, і з погляду форми його вираження. Зокрема, синтаксиста зацікавить домінування невластиве прямої мови в першій частині, що віддзеркалює думки головної героїні Леї, її постійне звернення подумки до чоловіка Семена, який загинув. Упадають в око численні вставні і вставлені конструкції, що передають ставлення мовця до повідомленого, і численні додаткові зауваження, коментарі, уточнення тощо. Привертають увагу і порівняльні конструкції, які є частотними на сторінках повісті.

Функціонально-семантична категорія порівняння в повісті реалізована різноманітними конструкціями: і безсполучниковими (у яких відсутній показник порівняння), і сполучниковими. Безсполучниковими структурами автор послуговується рідко: таких зафіксовано лише 28 одиниць (13 %) із 213 вилучених із тексту порівнянь. В основу аналізу кладемо синтаксичний підхід, тобто синтаксичну функцію, яку виконує аналізована порівняльна конструкція: порівняння-підмет, присудок, другорядний член (означення, додаток, обставина) чи підрядна частина складнопідрядного порівняльного. Окремо відмежовуємо фразеологічні порівняння.

Компаративеми – головні члени речення. У дискурсі повісті ми зафіксували лише 2 **порівняння-підмети**, виражених за допомогою модально-порівняльних часток *наче*: *Стривай, а скільки ж їх було? Наче двоє* (50; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: Павленко М. Санта Лучія в кирзових чоботях : повість / передмова Юрія Мушкетика ; післямова Лілії Шитової / Марина Павленко. – Умань : Алмі, 2010. – 132 с.); *Попереду наче вогник тремтить! Цигарка!* (30).

З актуалізованих 53 **порівнянь-присудків** 9 є безсполучниковими. Лише один виражений орудним порівняльним: *Еміліо все одно обіцяє приїхати на поміч. Приїде й поїде, але їй, Леї – і це було б святом!* (18). Решта є складеними іменними або складними присудками, що містять «імпліцитний» показник порівняння. До складених іменних присудків (дієслово-зв'язка *здаватися, видаватися* + іменник (прикметник) у формі

орудного відмінка) зараховуємо такі: *Соломи ж, яка спочатку здавалась такою всюдисущою, тепер часто бракувало* (42); *Ну, Рим старуватим видався, якийсь аж порохнявий* (67).

В інших випадках об'єкт порівняння (біля дієслова-зв'язки *нагадувати, схожий, подібний*) виражений іменником не в орудному відмінку, а в знахідному, із прийменником чи без нього: *Часто ці білі вузлики нагадували їй маленьких свиняток, яких, після кожного приплоду, теж мусила бавити, гріти, ростити* (42); *Правду мовлять: виряди й колону – буде схожа на гарну донну!* (34). Один присудок з імпліцитним порівнянням належить до складних (подвійних): *Повертались убиті й спустошені* (22).

Серед решти 44 присудків-порівнянь з експліцитним показником виокремлюємо кілька груп: 1) із простим ускладненим дієслівним присудком; 2) з головним членом присудкового типу; 3) зі складеним іменним присудком.

У першій групі домінує модально-порівняльна частка *наче*: *Вулиця – наче вимерла* (50); *... а наступного дня – тебе стрів! Пам'ятаєш, тоді, на гуманському базарі? І наче світ мені розвиднівся!* (56). У другій групі зафіксовано лише 2 приклади: 1) з головним членом односкладного речення, що супроводжується модально-порівняльною часткою *ніби*: – *Прикиньтесь, ніби стішились мені!* – *заблагала пошепки, голосно озиваючись про людське око італійською* (84); 2) з головним членом безособового речення, що супроводжується модально-порівняльною часткою *наче*: *... наче аж перегаром війнуло від самого лиш голосу «халявщика»* (50).

Основний масив присудків-порівнянь (36) становить третя група зі складеними іменними присудками. У ній можна виокремити кілька підгруп: 1) компаративеми-присудки з непоширеним об'єктом порівняння, вираженим іменником у називному відмінку: *Семенові очі – теж як вогники* (8); *Ви для мене – як валер'янка!* (100); *О! Слаба, Розанна була як тигриця!* (110); 2) компаративеми-присудки з поширеним об'єктом порівняння, вираженим іменником у називному відмінку з прикметником, що узгоджується у граматичній формі: *У серпні вечори тут – що павутинка тоненька* (33); *Але хіба город нині – для годування? Це вже як священна традиція!* (124); *Він же тобі, сама казала, як рідний дідусь!* (100); 3) компаративеми-присудки з об'єктом порівняння, вираженим прийменниково-іменниковою формою, поширеною прикметником або не поширеною: *По-перше, ім'я – як у рідної італійської сестри* (8); *Ви наче при сватанні!* – *засміялась і Мотя рум'яними щоками-яблуками* (50); 4) порівняльні складені іменні присудки з дієслівною зв'язкою (*бути, стати*): *Вона й справді вміла. Баба її стала як шовкова* (116); *Хоч із Мотею Лукащучка була як рідна* (72); *Була там як німа, то ще й досі*

зашпори не вийшли (65); 5) порівняльні складені іменні присудки з нульовою зв'язкою, де іменна частина виражена прикметником у називному відмінку: *І твої діти мені відразу – наче рідні!* (56); *Комод став як новенький!* (101); *Навіть весілля пішли якісь наче веселіші* (65); *О мадонна, вона ж тут – як німа!* (14); 6) порівняльні складені іменні присудки з нульовою зв'язкою, де іменна частина виражена прикметником у непрямому відмінку або займенником: *Я наче не зі стидливих, а тут не знаю, як і сказати ...* (99).

Таким чином, можна зробити висновок, що чверть від зафіксованих нами компаративем становлять порівняння, що виконують роль головних членів речення – підметів і присудків (простих, складених і складних).

Компаративеми – другорядні члени. Труднощі у виокремленні компаративем – другорядних членів пов'язані з їх відмежуванням від неповних порівняльних речень.

Дослідженням питання розмежування неповних підрядних речень і другорядних членів речення, виражених порівняльними конструкціями, займалося чимало вітчизняних мовознавців. Однак єдиних критеріїв розмежування ще не визначено, тому нерідко однакові за синтаксичним складом порівняльні конструкції одні лінгвісти вважають членами речення, а інші – підрядними реченнями. Найбільш дискусійним у цьому аспекті залишається питання про порівняльні конструкції, у яких об'єктом порівняння виступає називний відмінок іменників чи інших субстантивованих слів із залежними словами чи без них.

І. Кучеренко відстоював погляд, що порівняльні звороти на вірєць «*Дві чорні брови, мов дві чорні п'явки, повпивалися над очима*», «*Мар'я не прибиралась, як учора*», «*... і вона солодка, як мед*» є неповними підрядними реченнями [5]. Г. Довженко пропонує: якщо порівняльна конструкція має у своєму складі другорядні члени, залежні від присудка, то вона є підрядним реченням навіть за відсутності в ній самого присудка [3].

Проблемі розмежування порівняльних зворотів і підрядних речень спеціальну статтю присвятив Д. Баранник [1]. На його думку, порівняльна конструкція є підрядним реченням лише тоді, коли «вона становить певне твердження, повідомлення і може бути співвіднесеною з окремим судженням»; наприклад, у реченні «*І молода зоря золоторога сіда, як птиця, в шумні явори*» (А. Малишко) порівняння *як птиця* є підрядним реченням, бо тут можна домислити присудок, умовно «вирівняти» це неповне речення: «*... як сідає птиця ...*» [1, с. 8]. А, скажімо, у реченні «*Вова прийшов у школу, мов важка чорна хмара*» (О. Копиленко) «експеримент з мисленим доповненням» узагалі неможливий без порушення композиції всього висловлення», тому це не підрядне речення, а зворот [1, с. 9].

І. Вихованець у статті «Порівняльний зворот» дає чітке і конкретне визначення: **«Порівняльний зворот – частина простого речення, яка складається з порівняльного сполучника та повнозначного слова і виражає значення порівняння»** [2, с. 467]. Серед ілюстрацій порівняльних зворотів учений наводить: *«Я втомлена, як квітка восени»* (Л. Костенко), *«Дні проходять, як риба по темному дні»* (Є. Маланюк) [2, с. 467–468]. Л. Мацько подібну конструкцію кваліфікує як підрядне речення: *«Спливло життя, як листя за водою»* (Л. Костенко) [6, с. 470].

Розташовані поряд енциклопедичні статті двох авторів, відомих українських мовознавців, у розмежуванні зворотів та речень суперечать, як бачимо, одна одній.

Існують порівняльні конструкції, у яких за відсутності присудка наявний свій суб'єкт дії і прямий додаток, залежний від того відсутнього присудка: *«Та на прощання вона ... відлупцює його, як жиди гамана»* (М. Коцюб.). Такі конструкції, здається, усі вчені вважають порівняльними реченнями, особливо коли ці конструкції мають ще й інші компоненти групи присудка, пор.: *«струшував з себе всі думки й сумніви, як гуси з крил воду, перепливши нарешті річку»*; *«Я п'ю тебе, сонце, твій теплий зцілющий напій, п'ю, як дитина молоко з матерніх грудей, так само теплих і дорогих»* (М. Коцюб.).

Г. Довженко однією з перших почала широко вживати активний і нині термін **порівняльний зворот** [4, с. 31] і визнала неповними підрядними реченнями (а не зворотом простого речення) розглянуті вище структури з пропущеним підметом, а також структури з пропущеним присудком. У таких реченнях пропущений підмет чи присудок легко встановлюється з головного речення: *Сонце ще не зовсім сховалось за обрій, немов зачепилось за гору, а ніч уже обляглась по вогких та холодних долинах* (М. Коцюб.); *А дитячі сердечка мають бриніти любов'ю, наче дерева весняним соком* (М. Стел.).

Пропущений присудок, лексично однаковий з присудком головного речення, легко відновити, якщо у складі підрядного речення, крім підмета, є додатки чи обставини, залежні від присудка змістом і граматичною формою: *Вона тяглася до нього, як квітка до сонця* (М. Коцюб.); *На хуторах тим часом навкруги цієї оази виростили легенди, як гриби після дощу* (С. Васильч.). У наведених прикладах підрядні порівняльні речення мають у своєму складі підмет та другорядні члени: додаток – у першому, обставину – у другому.

Якщо іменник є назвою не конкретного предмета як носія комплексу ознак, властивостей, а предмета взагалі як виразника однієї типової ознаки, то такі іменники не виконують ролі організуючого члена підрядного речення, отже, порівняльна конструкція виступає другорядним членом речення. У реченні такі іменники з порівняльним сполучником є

означенням, прикладкою, обставиною: *Тепер Марко Безсмертний був чорний, як ніч* (М. Стел.); *Вчора набігла хмарка, як чумацьке ряденце, та лише покروتила суху землю* (М. Коцюб.); *Ранками бували заморозки, і земля дзвеніла під ногами, як склянка* (О. Донч.).

Порівняльні вирази з відсутнім присудком зараховуються до неповних підрядних порівняльних речень у тих випадках, коли до порівняльної конструкції належить підрядне речення, дієприкметниковий чи дієприслівниковий зворот: *А рояль ... вив дико, як звір, стікаючий кров'ю* (М. Коцюб.).

Розмежування однослівних порівнянь досить проблематичне: на нашу думку, якщо вони легко трансформуються у форму орудного відмінка іменника, це доводить їхню причетність до порівняльних зворотів, а не до неповних підрядних порівняльних речень.

Таким чином, цей трансформаційний прийом можна зарахувати до одного з базових критеріїв розмежування компаративем. Окрім того, вирішальним для виділення неповних підрядних порівняльних речень визначаємо наявність одного з головних членів речення (підмета чи присудка), що свідчить про існування предикативності в неповній синтаксичній одиниці. При цьому інший головний член має легко відновлюватися з контексту.

З-поміж вибраних нами порівнянь виокремлюємо компаративемі-означення, додатки, обставини міри і ступеня та обставини способу дії.

Порівняння-означення репрезентовано як безсполучниковим способом, так і сполучниковими порівняльними зворотами. Безсполучникових порівнянь, зафіксовані нами, лише два: *Хай Лідка гляне: ось, на обочині, біля переліску, – квітка бузковим дзвіночком!!! Уже сутеніє – а вона – ліхтариком!* (19).

Сполучникові порівняння-означення є непоширені, виражені іменниками, що зазвичай стоять у постпозиції до атрибутивних синтаксем: *Дівчата ж свинарки, вироблені, мов бджоли, й гостроносенькі, мов перчинки, слухняно вихиляли чарки й доточували кожен виступ смішками* (41); *«Що, вже не було кращого – дітей убрати? Ще й у всіх однакове, як в інтернаті!»* (40). Поширені компаративемі-означення виражені іменниками в називному або непрямому відмінку, які мають залежні слова, але у препозиції мають означення: *Попереду нарешті задрижали вогники. Бліді, кволі, наче задмухані свічки, але – такі жадані під цим пронизливим чорним вітром!..* (8).

Порівняння-дodatки малопоширені. Ми зафіксували лише 2 випадки: безсполучниковий – *На другий день весілля, коли, за тутешнім звичаєм, усі переодягаються, творячи щось на зразок італійського карнавалу,.. серед гостей з'явилась ... циганка!* (59); та сполучниковий – *Горілку, як і деякі продукти, доставляли спеціальними автобусами з*

України (92). Критерієм виокремлення цих порівнянь як додатків є вказівка на об'єкт та спосіб вираження – непрямыми відмінками іменника.

З-поміж зафіксованого порівняльного матеріалу виокремлюємо лише одну **прикладку-порівняння**: *А то ще, гляди, сприймуть самогубство як небажання жити в Союзі: дітей же тоді засміють!* (74).

Порівняння-обставини міри і ступеня (9) у повісті виражені порівняльними зворотами зі сполучниками *як, ніж, аніж, немовби*. Серед них вирізняємо порівняльні конструкції зі сполучником *ніж*, що одночасно виражають порівняння і протиставлення: *О мадонна! Та шлях із Гумані до Госітної – довший, ніж із самої Італії!* (8); *А тут же – не вино, а скаженна вода! І радяться з нею тут набагато частіше, ніж із рідною мамою!* (27). Показником віднесення цих порівнянь саме до порівнянь-обставин міри і ступеня є питання, яке до них ставиться, – *якою мірою?* або *скільки?* Напр.: *Велика мама Джульєн ще трохи дусалась, але добрий папа П'єтро полюбив зятя, як рідного* (19); *Сеньйора Паула холестерину боїться, як вошей, а тільки ранок – і кава з біскотями!* (100); *То, бува, одне з другим так намартіняться – не гірше, як самогоном!* (92).

Серед **порівнянь-обставин способу дії** (42) виокремлюємо три структурні типи: 1) порівняння, виражені орудним відмінком іменників у функції об'єкта порівняльної конструкції (12): *Видно, правда сукровицею набрякала в Леїній душі ...* (80); *Здавалось навіть, що чорний вузлик її уст нарешті вибухне і покотиться радісним клубочком* (58); *За Леєю ж стоять німим докором троє дитячих душ!..* (44); 2) порівняння, виражені прислівниковою формою з **по-** (2): *З перших днів на короварні відчула, що нарешті по-справжньому любить свою роботу* (65); *По-друге, Хведір Михайлович до дітей і справді по-батьківськи* (57); 3) порівняння, виражені порівняльними зворотами (27). Засобами їх вираження виступають:

а) іменники в Н. в. з порівняльними сполучниками: *Лихі спогади, мов пропасниця, затрясли пасажиркою брички* (26); *«Українка покинула свою дитину» – мов ляпас, заголовок на передовиці* (89). Пам'ятаємо, що такі іменники легко трансформуються в орудний порівняльний без утрати змісту висловлення; б) іменники в непрямих відмінках з порівняльними сполучниками: *Якось на її сховок, мов танком, буквально наїхала дружина Хведора Михайловича* (43); *Тільки до діток, тільки до них притулитись, як до мами* (12); в) словосполучення (іменники + прикметники (займенники) в непрямих відмінках) з порівняльними сполучниками: *Дивилась на них, як на латинські епіграфи* (23); *Пролежала, як у далекій молодості, в лікарні у Кузьминій Греблі* (124); г) прикметники, що субстантивувалися, у непрямих відмінках з порівняльними сполучниками: *... Лея хотіла обняти нещасну, пожаліти,*

погладити по голівці, як маленьку! (37); г) прислівники з порівняльними сполучниками: *Тільки Василь, як і раніше, уперто обминав і Лею, і Леїне подвір'я* (72); *Цього разу наче якось весело курличуть!* (125).

Отже, понад 60 компаративем-порівнянь, зафіксованих в аналізованій повісті, можна зарахувати до другорядних членів речення. Їх особливістю є те, що вони не містять граматичних основ чи головних членів, до яких домислюється інший головний член, якого не вистачає. За наявності таких ітиметься про підрядні порівняльні, які проаналізуємо нижче.

Складнопідрядні порівняльні речення. З-поміж близько 70 виокремлених нами таких конструкцій виділяємо кілька груп: 1) порівняльні повні (з повною граматичною основою); 2) порівняльні з пропущеним підметом, який легко відтворюється з контексту; 3) порівняльні з пропущеним присудком, зрозумілим із контексту. Детальніше про них:

Серед порівняльних з повною граматичною основою (10) виокремлюємо кілька підгруп: 1) підмет + простий дієслівний присудок: *Вірите, як ото в нас воші, бува, заводяться, тут – мурахи, наче в гробницях!* (110); 2) підмет + складений іменний присудок: *І Лея постановила: як до сьогодні рідною для неї, Роберто, Анни і Лії була мова материна, так від сьогодні головною для них усіх стане мова Семенова* (14); *Зілля поки що не діяло, але ж, як не вічні його статки, так і кохання вічно тривати не могло!* (117); 3) граматична основа складається з головного члена присудкового типу: *Новий рік святкуватимуть, як годиться* (46); *Лея сполошилась, мов їй застали голою* (43).

У другій групі показником предикативності в підрядній частині є присудок: 1) простий дієслівний: *Але ж чудно як, святково – наче повернулась у Сан-Бенедетто!* (34); *Семен розказував – наче з пригодницької книжки вичитував* (9); 2) складений дієслівний: *Хведір Михайлович ще потупцявся біля порога, ніби збирався щось казати* (47).

У третій групі, навпаки, у підрядній порівняльній частині маємо конкретний предмет (особу), що вважаємо підметом, а присудок домислюємо із препозитивного контексту. Таких речень найбільше, і вони становлять значні труднощі при визначенні їх статусу. Керуємося такими критеріями: 1) об'єкт порівняння в них указує на конкретну особу чи предмет (виражається власною назвою, займенником, має залежні вказівні слова тощо): *... в Наталі Миколаївни теж є така дівчинка, як Ребекка, тільки на рік старша* (95); *Чи, може, такі, як він, позбавлені й цього?* (73); *Не обдерла б: в Україні як нема чого з чоловіка здерти, то він, як ось Наталі Миколаївни зять, геть аліментів на дітей не платить!* (114); 2) об'єкт порівняння може бути однослівним (називний іменника), але від нього залежать підрядні або відокремлені члени: *Вони, мов ті червоні*

карти, які відійшли «в ноги», всі – про минуле, але від цього не менш білі (19); *Відтоді щоранку, поки діти клали до своїх шкільних сумок хрумкий червонобокий «перекус», Леїні щоки горіли, як усі ті назбирані в мішку яблука, разом узяті* (63); 3) об'єкт порівняння (називний іменника) супроводжується залежними словами, які становлять групу присудка (виконують роль обставини чи додатка); пропущений присудок підказується контекстом: *І раптом – як вихор супроти навутички – вихоплюється Василів голос* (34); *Пісенні вечори коло млина теж поріділи, як листя на деревах, – усе менше людей сходиться людей* (36); 4) об'єкт порівняння виражено називним іменника, який не трансформується в орудний порівняльний; швидше хочеться виконати підстановку присудка, якого не вистачає, з контексту: – *А гарна, мов артистка!* (21); *Блискуча жирна рілля, мов свиноматка, чекала, поки їй віддадуть на відгодівлю її дітей* (42); *Всі, мов діти, вірять у справжність Мадонни* (112); 5) у підрядній порівняльній домислюється головний член присудкового типу: *Ліпше піти з торбою в Годесу жебракувати, ніж із нею в одній хаті!* (55) (= бути); *Як це: всі овочі перемелювати, наче немовляті?* (115) (= перемелюють) та ін.

Фразеологізовані порівняння. Нами зафіксовано в повісті близько 20 українських і до 10 італійських, на належність до останніх указують оніми, що входять до їх складу. Зауважимо, що в синтаксисі фразеологізми не поділяють на члени речення, вони становлять завжди один член. Щоб визначити, який, виконуємо синонімічну заміну за значенням і визначаємо синтаксичну роль. Наприклад: *Далі було, як у сні: вдруге шукали міліціонера, благали, вели його до заприміченої Леєю хати ...* (22). Фразеологізм *як у сні* означає «несвідомо», тому можемо відвести йому роль обставини способу.

Ще засвідчені нами такі фразеологізми з порівняльним компонентом, що виконують роль обставини: *дивитися, як на нові ворота* – «здивовано»: *Чому голова дивиться на Лею, як на нові ворота?* (60); *ганяють, як солоного зайця* – «без перепочинку»: *Навіть електрика Гандрія, котрий здебільшого звик десь відсиплятися, розбудили з хмільних снів і теж ганяють, як солоного зайця* (69); *сипонуло, як з рукава* – «рясно»: *Скоро змиряться зі своїм фіаско й усі Леїні залищальники: після смерті Хведора Михайловича ними знов сипонуло, як з рукава* (72); *як вареники у маслі* – «дуже добре, комфортно»: *... не могли позбутися мурах («форміків»). Вони ж розкошують у цьому мармурі, як вареники у маслі!* (110); *бігає, як ошпарений* – «швидко, з галасом»: *Завфермою бігає, як ошпарений, кругом – прибирання та оновлення* (69); *як гріх над душею* – «постійно, не зникає»: *Чисто і строго, спробуй, тойго, подати не той «інструмент» чи приготувати не тим рецептом! Стоїть над головою, як гріх над, тойго, над душею!* (115); *мов кицька лапою* –

«злегка»: *Обітреться, мов кицька лапою, та й по всьому!..* (26); *наче на смерть* – «нехотя»: *Йй-Богу, вірши: так не хотів їхати – наче на смерть!* – *кепкував із себе Семен, щасливо позиркуючи з-за шиби на зворушену італійську красуню* (10).

Окремим фразеологізованим порівнянням відводимо роль головних членів, наприклад: *наче гора з пліч* – «полегшало»: *Одного прекрасного дня подала на розлучення, і відтоді – наче гора з пліч!* (88); *ширша, ніж довша* – «велика, товста»: *Йй нічого (де вже в неї та фігура?), а я скоро буду ширша, ніж довша!* (100); *сиділа, мов убита* – «засмучена, пригнічена»: *Наталя Миколаївна довго сиділа, мов убита* (118); *як мара* – «блідий, брудний, неохайний»: *Тінь, а не людина! Бліда, як мара, темні кола під очима!..* (21); *як у білих людей* – «достойно, заможно»: *Але – при манікюрі, при зачісці завжди, все, як у білих людей!..* (93).

Частину паремій зараховуємо не до українського фонду, а завдяки онімам у їхньому складі – до італійської мовної скарбниці. Вони в тексті роману звучать з вуст (або в думках) Леї, італійки за походженням, яка з мовою матері увібрала і фразеологізми, поширені на батьківщині. Автор роману навмисно включає їх у Леїн дискурс, аби підкреслити її походження, відмінність від місцевих «госітнян». Не аналізуючи їх за синтаксичною традицією, подамо їх перелік: *Обійшлося тим, що сторож посварив, погаласував, як гуска з Капітолію, і відібрав награбоване* (13); *Збагнула наразі хіба те, що вони з дітьми такі тут жадані, як сліпці з Болоньї* (14); *Добиралась до хати від городу, як пізанський злодій* (30); *Рік, відколи покинута й закинута ще далі, ніж той нещасний пастух із Сардинії ...* (41); *Докори, лайка, матюки сунули на неї, мов лава з Везувію* (43); – *Я – це й кукарка? Оце влипла: як сир у макарони!* – *сміялась* (46); *І вдруге переконалася в мудрості великої мами Джульї: краще одне чесно зароблене сольдо, ніж тисяча крадених!* (63); *Ні! Ліпше осел сьогодні, аніж берберський скакун завтра!* (66) та ін.

Отже, письменниця, включаючи компаративеми в мовну канву повісті, добирала не лише власне українські, а й італійські паремії, аби продемонструвати специфічно італійське мислення й мовлення головної героїні твору.

Таким чином, можемо стверджувати: категорія порівняння в повісті М. Павленко «Санта Лучія в кирзових чоботях» виражена різноманітними за структурою і семантикою мовними засобами, що свідчить про неабияку майстерність автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранник, Д. Х. Порівняльні конструкції в українській мові // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови : зб. наук. праць / Д. Х. Баранник. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1980. – С. 6–16.
2. Вихованець, І. Р. Порівняльний зворот / І. Р. Вихованець // Українська мова. Енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 467–468.
3. Довженко, А. Я. Сравнительные конструкции в художественных произведениях М. М. Коцюбинского : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / А. Я. Довженко. – К., 1969. – 19 с.
4. Довженко, Г. Я. Неповні підрядні речення і другорядні члени речення, виражені порівняльними конструкціями / Г. Я. Довженко // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 6. – С. 31–35.
5. Кучеренко, І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 108 с.
6. Мацько, Л. І. Порівняння / Л. І. Мацько // Українська мова. Енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 469–470.
7. Павленко, М. Санта Лучія в кирзових чоботях : повість / передмова Юрія Мушкетика ; післямова Лілії Шитової / Марина Павленко. – Умань : Алмі, 2010. – 132 с.

Стаття надійшла 21.09.2016 року

УДК 811.161.2(09)

Оксана Зелінська
(Умань, Україна)
e-mail: zelinska67@ukr.net

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ СЛОВА

*У статті на матеріалі писемних пам'яток XVI–XVIII ст. проаналізовано лексику, що позначала реалії, пов'язані з навчальним процесом у тогочасних закладах освіти. Обстежені пам'ятки не дають змоги повністю реконструювати цю мікрогрупу, але наявний матеріал свідчить про існування лексичних одиниць на позначення форм організації навчального процесу, видів навчальних вправ, форм контролю. Для номінації форм організації навчально-виховного процесу залучалися як власномовні лексеми, так і лексеми іншомовного походження **лекція, диспут, екзамен**, що стали інтернаціоналізмами. До системи найменувань форм організації навчального процесу входили лексеми з інших сфер діяльності, наприклад **проповідь, драма, декламація**, що відображало специфіку навчання в давніх школах.*

Значна частина лексичних одиниць, що називали реалії педагогічної діяльності, збереглася в лексичному фонді сучасної української літературної мови і в